

Prof. Dr. Ymer JAKA, Prishtinë

JEHONA E VEPRËS SË BARLECIT NË FRANCË

Në studimet historike dhe veprat letrare e artistike për Skënderbeun, pikëmbështetja kryesore është humanisti ynë i shquar, Marin Barleci, me veprën e tij monumentale *Historia e jetës dhe e bëmave të Skënderbeut, princit të epirotëve*.

Nëpërmjet kësaj vepre u bë e njohur njëra ndër periudhat më të ndritshme të historisë sonë kombëtare dhe u përhap fama e Gjergj Kastriotit Skënderbeut në të katër anët e botës, famë kjo për të cilën dëshmon bibliografia e heroit tonë me më shumë se 1000 zëra të vjelur deri tani, të botuar në rreth 20 gjuhë. Të gjitha këto vepra pikënisjen e kanë te Barleci, i cili mund të vështrohet si njëri ndër ambasadorët më të rëndësishëm të popullit tonë në botë në të kaluarën.

Veprat e tij, si *Historia e jetës dhe e bëmave të Skënderbeut, princit të epirotëve*¹ ashtu edhe *Rrethimi i Shkodrës*,² u bënë burimi kryesor i njohurive për këtë periudhë të historisë sonë dhe i bënë shqiptarët të njohur në botë, ndërsa Barlecit ia siguruan një vend të rëndësishëm midis humanistëve të shquar të kohës së tij. Për vendin që zënë veprat e Barlecit në historinë e lëvizjes së humanizmit të shekullit XVI dëshmojnë ribotimet e shumta dhe përkthimet e tyre në shumë gjuhë.

¹ Marinus Barletius, *Historia de Vita et Gestis Scanderbegi Epirotarum Principis*, Rome, 1508-1510.

² Marinus Barletius, *De Obsidione Scodrensi...*, Venetiis, 1504.

Në vëllimin e parë të bibliografisë *Gjergj Kastrioti Skënderbeu*, të botuar në Tiranë në vitin 1997,³ përveç katër botimeve në gjuhën latine, në të cilën Barleci e shkroi *Historinë e Skënderbeut*, janë regjistruar edhe 19 botime dhe ribotime të përkthimeve të saj në gjuhët gjermane, italiane, portugeze, spanjolle, katalone dhe polake, duke i përfshirë këtu edhe gjashtë botimet e saj në gjuhën frënge dhe një përkthim në gjuhën angleze, i bërë nga frëngjishtja.

Botimet e *Historisë së Skënderbeut* të Barlecit, ato në gjuhën latine dhe përkthimet e saj, panë dritën në një periudhë kohore prej rreth dy shekujsh e gjysmë, ndërmjet viteve 1508-1743, ndërsa *Rrethimi i Shkodrës*, përveç katër botimeve në gjuhën latine, pati edhe 9 botime në gjuhët italiane, frënge dhe polake, në një periudhë kohore prej një shekulli e gjysmë, ndërmjet viteve 1504-1654.

E vumë gishtin në periudhat kohore të botimeve të këtyre veprave për të dëshmuar se interesimi për humanistin tonë nuk qe interesim kalimtar, por i vazhdueshëm. Është kjo arsyeja, na thotë mendja, se jehona e veprës së Barlecit meriton një studim të gjithanshëm, të cilit duhet t'i paraprijnë studime të veçanta të kësaj jehone në gjuhët dhe vendet e ndryshme evropiane.

Duke e trajtuar jehonën e veprës së Barlecit në Francë, synimi ynë është që të japim një ndihmesë në këtë fushë.

Jehona e veprës së Barlecit në historiografinë frënge

Po të vështrohet kronologjia e përkthimeve të *Historisë së Skënderbeut* në gjuhë të ndryshme, del përshtypja se interesimi për veprën e humanistit tonë arriti në Francë me mjaft vonesë meqë, para se të përkthehej dhe botohej frëngjisht, ajo u përkthye dhe u botua gjermanisht, italisht, portugalisht dhe polonisht.

Përkthimi i *Historisë së Skënderbeut* të Barlecit në frëngjishte

Në të vërtetë, nëse mbajmë parasysh faktin se, si në të kaluarën, ashtu edhe gati gjatë tërë shekullit XVI gjuha e historiografisë në Francë ishte latinishtja, gjuhë kjo edhe e administratës deri sa mbreti Fransua I, në vitin 1539, nxori Urdhëresën e Viler-Kotëresë (Ordonnance de Villers-Cotterêts) sipas të cilës

³ Kasem Biçoku e Jup Kastrati, *Gjergj Kastrioti Skënderbeu, Bibliografi, 1454-1835, I*, Tiranë, 1997.

frëngjishtja bëhej gjuhë e administratës, lexuesit francezë të veprave historike nuk kishin nevojë për ndërmjetësimin e përkthyesit, prandaj përkthimi dhe botimi i *Historisë së Skënderbeut* të Barlecit në gjysmën e dytë të shekullit XVI nuk duhet të vështrohet si vonesë. Zaten, botimi i përkthimit frëngjisht të kësaj vepre të Barlecit bie po në atë vit kur u botua historia e parë në gjuhën frënge e mbretërve të Francës e Dy Ajanit (Du Haillan).

Në frëngjishte *Historinë e Skënderbeut* të Barlecit e përktheu Zhak dë Lavardeni, i cili nuk bëri përkthim *ad litteram*, por një përkthim të përshtatur, duke mos e përkthyer në mënyrë integrale tekstin e Barlecit, duke lënë mënjanë shumë pjesë të tij dhe duke i shtuar tekste të tjera, prandaj këtë përkthim të përshtatur e botoi me emrin e vet, i cili në bibliografi dhe katalogë të bibliotekave regjistrohesh si vepër e Lavardenit,⁴ përkthim ky që bëri jehonë të posaçme gjatë një gjysmë shekulli.⁵ Nga ana tjetër përkthimi frëngjisht i kësaj vepre të Barlecit, sikundër edhe origjinali latinisht i saj, shërbeu si referencë për një varg të gjatë veprash, historike dhe letrare, të cilat u botuan gjatë katër shekujsh në gjuhën frënge, disa ndër të cilat u përkthyen edhe në gjuhë të tjera.

Monografite historike për Skënderbeun

Shqyrtimin e jehonës së veprës së Barlecit në Francë po e nisim duke bërë fjalë së pari për monografite historike të autorëve francezë, të cilat u botuan si vepra më vete, qoftë në përmbledhje të ndryshme për personalitete të njohura historike, qoftë si vepra kushtuar vetëm Skënderbeut.

Monografia e parë që i referohet Barlecit u botua në një përmbledhje biografish burrash të shquar të të gjitha kohëve dhe të të gjitha vendeve, me titullin *Portretet e vërteta dhe jetëshkrimet e burrave të shquar grekë, latinë dhe paganë*....⁶ Monografia e shkurtër

⁴ Jacques de Lavardin, *Histoire de Georges Castriot, surnommé Scanderbeg, Roy d'Albanie*..., Paris, 1576.

⁵ Pas botimit të parë, të vitit 1576, ai pati edhe pesë ribotime, me shtesa të ndryshme, në vitet 1593, 1597, 1598, 1604 dhe 1621. Nga frëngjishtja kjo vepër u përkthye dhe u botua në gjuhën angleze, shih Jacques de Lavardin, *The Historie of George Castriot, surnamed Scanderbeg, king of Albania*..., London, 1596.

⁶ André Thevet, *Les vrais portraits et vies des hommes illustres grecz, latins et payens recueillez de leurs tableaux, livres, medailles antiques et modernes*..., Paris, 1584.

e Skënderbeut, e titulluar *Skënderbeu, i quajtur Gjergj Kastrioti*, gjendet në kapitullin 31 të kësaj vepre,⁷ autori i së cilës, Andre Tëve, murg françeskan, si burim të dhënash për heroin tonë, e përmend Barlecin.⁸

Në një përmbledhje tjetër të këtij lloji, të titulluar *Jetëshkrimet dhe lavdërimet e burrave të shquar*, autor i së cilës është përsëri një prift, këtë herë jezuit, Nikola Kosen, të botuar në gjysmën e parë të shekullit XVII, ndër këta burra të shquar e gjejmë edhe Skënderbeun.⁹ Ky jetëshkrim i shkurtër i Gjergj Kastriotit mbështetjen e ka gjithashtu te Barleci, ndonëse autori nuk i shënon burimet prej nga e ka nxjerrë lëndën për veprën e tij, mirëpo këtë pohim e mbështesim në faktin se ai bën fjalë për shumë të dhëna lidhur me heroin tonë që i njohim nga Barleci, çfarë janë pohimi se Gjergj Kastrioti kishte lindur me shenjën e shpatës në krah, bëhet fjalë gjithashtu për dyluftimet e tij gjatë qëndrimit në oborrin e sulltanit, si edhe gjendet anekdota për nxjerrjen e eshtrave të tij nga varri. Ndërkaq, dëshmia më e pamohueshme për pohimin tonë është gravura e Skënderbeut, e riprodhuar në monografinë e Kosenit, e nxjerrë nga përkthimi frëngjisht i *Historisë së Gjergj Kastriotit*, të botuar si vepër e Lavardenit.

Ka të ngjarë se përmbledhjet e biografive të burrave të shquar gjenin mjaft lexues në shekujt XVI e XVII, meqë vetëm 12 vjet pas veprës së Kosenit u botua edhe një vepër tjetër e këtij lloji, e titulluar *Burrat e shquar të Z. Dë Kampionit*, sipas emrit të autorit të saj.¹⁰ Në këtë vepër biografia e Skënderbeut nuk është e përmbledhur më në dhjetë- pesëmbëdhjetë faqe të librit, siç ishte rasti te Tëveja dhe Koseni, ajo te Kampioni zë rreth 70 faqe të veprës së tij,¹¹ në të cilën çdo personalitet, në një shtesë të veçantë, krahasohet me një personalitet tjetër historik. Skënderbeu krahasohet me Sharl Martelin, personalitet i rëndësishëm historik i Francës i cili në qytetin Puatie, në vitin 732, e theu marshimin ngadhënjimtar të arabëve drejt Evropës.¹²

Jetëshkrimi i heroit tonë në librin e Kampionit është përmbledhje e *Historisë së Skënderbeut* të Barlecit, ndonëse autori

⁷ *Scanderbeg, qui estoit nommé George Castriot, po aty*, fl. 304-310.

⁸ *Po aty*, fl. 304 v.

⁹ Nicolas Caussin, *La Cour Sainte. Tome V. Selon l'ordre ancien. Contenant les Vies et Eloges des personnes illustres...*, Paris, 1645.- Për Skënderbeun shih nënkaptullin *Georges Castriot*, f. 408-417.

¹⁰ Alexandre Campion, *Les hommes illustres de M. De Campion*, Rouen, 1657.

¹¹ *Po aty*, f. 177-236.

¹² *Po aty*, f. 237-244.

nuk e përmend burimin në të cilin është mbështetur. Si dëshmi për pohimin se ai e ka njohur këtë vepër të Barlecit, drejtpërdrejt ose nëpërmjet përkthimit frëngjisht të saj, mund të përmendim shifrat e humbjeve të mëdha të ushtrive osmane në Shqipëri, të cilat lënë në fushat e betejave me mijëra të vdekur, ndërsa në anën e shqiptarëve nuk kemi më shumë se disa dhjetëra të vdekur, për të cilat shkruan Kampioni,¹³ mirëpo ai megjithatë mban qëndrim kritik ndaj Barlecit për disa çështje, çfarë është periudha e pandriqar mjaft e rinisë së Gjergj Kastriotit¹⁴ dhe për disa çështje të tjera të historisë së humanistit shkodran, por e vë gishtin në rëndësinë e qëndresës shqiptare për mbrojtjen e qytetërimit evropian.¹⁵

Më vonë, në fillim të shekullit XVIII, në Paris u botua vepra *Historia e Skënderbeut, mbretit të Shqipërisë*, si libër më vete.¹⁶ Është kjo përpjekja e parë për të shkruar një histori origjinale për heroin tonë në gjuhën frënge. Autori i veprës, prifti jezuit Zhan-Nikola Dyponse, pohon shkoqur se mbështetje kryesore për ta shkruar veprën e tij e ka pasur Barlecin,¹⁷ të cilin e mbron nga kritikata e Spondanos, ngase ky i fundit i vinte në dyshim shumë të dhëna nga vepra e humanistit shqiptar.¹⁸ Dyponse pohon se Barleci duhet t'i besohet ngase në kohën kur e botoi *Historinë e Skënderbeut* ishin të gjallë shumë dëshmitarë të këtyre ngjarjeve, prandaj Barleci nuk do të kishte mundur të shkruante për ngjarje që nuk kishin ndodhur.¹⁹ Ndër të tjera, lidhur me vdekjen e sulltan Muratit nën muret e Krujës, Dyponse pohon se Skënderbeut do t'i ishte shtuar nami po ta kishte detyruar monarkun turk të tërhiqej nga Shqipëria.²⁰ Që në shekullin XVIII, pra, Barleci gjen mbrojtës në Francë, ashtu si do të gjejë, si do të shohim, edhe më vonë.

Ndonëse Dyponse, si thotë në parathënien e veprës së tij, kishte pasur ambicien të shkruante një histori të re të Skënderbeut dhe në bibliografinë e saj ka botuar një listë të gjatë veprash që i ka pasur në dorë, vepra e tij nuk është asgjë tjetër përveç se një riprodhim i shkurtuar i asaj të Barlecit, nga e cila janë harrur fjalimet,

¹³ *Po aty*, f. 193, 198 e 200.

¹⁴ *Po aty*, f. 238.

¹⁵ *Po aty*, f. 224, 229 dhe 233-234.

¹⁶ Jean-Nicolas Duponcet, *Histoire de Scanderbeg roy d'Albanie*, Paris, 1709.

¹⁷ *Po aty*, f. V.

¹⁸ *Po aty*, f. XV-XVI.

¹⁹ *Po aty*, f. XIX-XXII.

²⁰ *Po aty*, f. XV-XVII.

letërkëmbimi, përshkrimet, digresionet dhe stili patetik. Dyponse pra shkroi një vepër që mbante parasysh sensibilitetin e lexuesve të epokës së tij, kur u kishte kaluar koha historive përplot me fjalime të imagjinuara dhe me elemente të tjera retorike, sipas modeleve të Tuqididit dhe Tit-Livit.

Në fillim të shekullit XVIII u botua edhe një përmbledhje biografish burrash të shquar, e titulluar *Shkurtore e jetës së sundimtarëve të ndryshëm me përsiatje rreth veprimeve të tyre*.²¹ Në këtë vepër bëhet fjalë për pesë personalitete nga vende të ndryshme të botës, që jetuan në kohë të ndryshme: për prijësin e njohur mongol Timurlengun, kapedanin në zë romak Scipion Afrikanin, mbretin e Etiopisë Abisinin, mbretin e Napolit Alfonsin V dhe Skënderbeun tonë. Kapitulli i librit kushtuar Gjergj Kastriotit mban titullin: *Shkurtore e jetës së Gjergj Kastriotit të quajtur Skënderbe, mbret i Epirit*.²² Autori i kësaj vepre, Antuan Tesie, nuk i shënon burimet në të cilat është mbështetur për të shkruar mbi heroin tonë, mirëpo edhe në këtë monografi e gjejmë një përmbledhje të veprës së Barlecit. Tesie i ka lënë mënjane përshkrimet e gjata të betejave dhe fjalimet, me të cilat është përplot *Historia e Skënderbeut* e Barlecit, mirëpo është ndalur posaçërisht në fjalimin e fundit të heroit tonë,²³ sipas të cilit në veprën e Tesies Skënderbeu na del një sundimtar ideal, i atillë çfarë do të dalë edhe në vepra të tjera të botuara në Francë gjatë shekullit XVIII.

Në këtë drejtim Tesie i paraprin një autori tjetër, me prejardhje malaziasë, Stjepan Zanoviqit, i cili të gjitha veprat e tij i shkroi në gjuhët italiane dhe frënge, madje ai mëtonte se ishte edhe pasardhës i familjes Kastrioti, nga vija e së ëmës. Si malazias që ishte, pra edhe njohës i historisë së Malit të Zi, ai e dinte se Mara, e motra e Skënderbeut, ishte martuar me Stefan Cërnojeviqin, prandaj e shfrytëzon rastin të paraqitet si pasardhës i Kastriotëve. Dhjetë vjet para shpërthimit të Revolucionit Francez ai e botoi librin *Kastrioti i madh i Shqipërisë*,²⁴ vepër kjo që u botua si anonime, në të cilën Skënderbeu na del zëdhënës i ideve të iluminizmit, personifikim

²¹ Antoine Tessier, *Abrégé de la vie de divers princes avec des réflexions sur leurs actions*, Amsterdam, 1710.

²² *Abrégé de la vie de Georges Castriot surnommé Scanderbeg, roy d'Epire...*, f. 143-184.

²³ *Po aty*, f. 177-179.- Khs. Marin Barleti, *Historia e jetës dhe e veprave të Skënderbeut*, Prishtinë, 1989, f. 483-489.

²⁴ *Le Grand Castriotto d'Albanie, Histoire*, Paris, 1779.

shembullor i despotit të arsimuar, i atillë çfarë e paramendonin sundimtarin ideal filozofët francezë që e përgatitën Revolucionin Francez të vitit 1789. Në këtë vepër Zanoviçi e bën Skënderbeun model të luftëtarit për përparim, për një shoqëri në të cilën mbretëron drejtësia dhe barazia. Këto pohime ai i ka nxjerrë nga fjalimi i fundit i heroin tonë, të cilin atij ia vë në gojë Barleci. Natyrisht, nga ky fjalim Zanoviçi zgjedh ato elemente që i shërbejnë për një paraqitje të këtillë.²⁵ Në këtë mënyrë Barleci na del pararendës i filozofëve të iluminizmit.

Në vitin e shpërthimit të Revolucionit Francez u botua edhe një përmbledhje biografish burrash të shquar, e titulluar *Trillet e fatit ose jetëshkrimet e atyre që e patën përkrahjen e Fatit dhe të atyre që pësuan tallanditë e tij më të tmerrshme, në kohët e vjetra dhe të reja*, ndër të cilët e gjejmë edhe Skënderbeun.²⁶ Në këtë vepër, në katër vëllime, Skënderbeu zë pjesën më të madhe të vëllimit të tretë,²⁷ të shkruar duke u mbështetur te Barleci, ndërsa në vëllimin IV hiqet një paralele midis Skënderbeut dhe mbretit të Suedisë, Gustav Vasës.²⁸ Edhe autori i kësaj vepre, Adrien Risheri, lëndën për heroin tonë e ka marrë te Barleci, jo drejtpërdrejt, por nga përkthimi i përshtatur i saj që e kishte bërë Lavardeni, pohim ky që ai e bën shkoqur:

*«E kemi nxjerrë këtë histori nga [...] jetëshkrimi i Gjergj Kastriotit, të quajtur Skënderbe, i Lavardenit».*²⁹

Ashtu si kishin bërë para tij Tesie dhe Zanoviçi, edhe Risheri Shqipërinë e kohës së Skënderbeut e paraqet si vend ku mbretëronte drejtësia dhe barazia, ndërsa heroi ynë na del mishërim i sundimtarit ideal, i atillë çfarë e paramendonin filozofët francezë të iluminizmit.³⁰ Është ky njëri ndër transformimet e shumta nëpërmjet të cilave çdo epokë e vështroi heroin tonë nëpërmjet thjerrës së pikëpamjeve të veta.

Pas Dyponsesë, një autor i shekullit XIX, Kamij Paganeli, iu rrek shkrimit të një historie të re të Skënderbeut dhe veprën e tij *Historia e Skënderbeut ose turq dhe të krishterë në shekullin XV e*

²⁵ *Po aty*, f. 71-89.- Khs. M. Barleti, v. p., f. 483-489.

²⁶ Adrien Richer, *Les caprices de la fortune ou les vies de ceux que la Fortune a comblés de ses faveurs et de ceux qui ont essuyé ses plus terribles revers, dans les temps anciens et modernes*, Paris, 1789.

²⁷ *Po aty*, vëll. III, f. 3-244.

²⁸ *Po aty*, vëll. IV, f. 377-380.

²⁹ *Po aty*, vëll. III, f. 244.

³⁰ *Po aty*, vëll. IV, f. 238-239 dhe 379-380.

botoi në kohën e Luftës së Krimesë, atëherë kur vëmendja e opinionit publik u drejtua nga Perandoria Osmane, e cila kishte marrë tatëpjetën dhe fuqitë e mëdha evropiane të kësaj kohe bënin plane për copëtimin e saj.³¹ Ndërkaq, si del edhe nga titulli i veprës, synimi i këtij autori ishte ta vinte qëndresën shqiptare të shekullit XV në një rrafsh më të gjerë, prandaj ai bën fjalë edhe për ngjarje të tjera të kësaj kohe. Ndonëse bibliografia e botuar në këtë vepër përmban një listë të gjatë veprash që i ka pasur në dorë autori, i cili nuk e fsheh ambicien që të shkruante një histori të re shkencore të Skënderbeut, megjithatë burimi kryesor edhe për këtë histori ngel Barleci, për të cilin Paganeli shkruan se është:

*«Një udhëheqës po aq i sigurt sa edhe i singertë».*³²

Madje ai vete edhe më larg, duke e mbrojtur Barlecin nga kritikrat e historianit anglez, Xhibonit, dhe të atij zviceran, Sismondit.³³

Monografia e fundit për heroin tonë në frëngjishte, e titulluar *Skënderbeu, heroi i Shqipërisë*, u botua në një kohë jo shumë të largët nga koha jonë, në vitin 1951, e nënshkruar me pseudonimin Zhan Floridë,³⁴ ndërsa emri i vërtetë i autores së kësaj vepre është Zhanë-Ortansë Virzhini Marshandie (Jeanne-Hortense-Virginie Marchandier). Është kjo vepër e mbështetur nis e sos te Barleci, ose te ndonjëri ndër imituesit e tij. Ajo është dëshmi se jehona e veprës së Barlecit në Francë vazhdoi deri vonë në shekullin XX.

Skënderbeu në histori të përgjithshme

Përveç monografive, për të cilat bëmë fjalë, jehona e veprës së Barlecit është e pranishme edhe në një varg të gjatë historish të përgjithshme, historish të Perandorisë Osmane, historish të Ballkanit, të Greqisë dhe të Venedikut, të botuara në gjuhën frënge.

Ndër autorët e këtyre veprave janë disa emra të njohur si Volteri, Lamartini, Sismondi, e të tjerë.

Skënderbeu, pra, nuk ishte objekt interesimi vetëm i autorëve francezë që shkruan vepra të veçanta për të, atij i është dhënë vendi që i përkiste në pjesën dërmuese të historive të Perandorisë Osmane. Kjo punë dëshmon se gati ishte e pamundshme të trajtohej historia e kësaj

³¹ Camille Paganel, *Histoire de Scanderbeg ou Turks et Chrétiens au XVe siècle*, Paris, 1855.

³² *Po aty*, f. 269-270.

³³ *Po aty*, f. 10-11, shën. 1.

³⁴ Jean Floryde, *Scanderberg, le héros de l'Albanie*, Paris, 1951.

Perandorie pa bërë fjalë për qëndresën shqiptare të shekullit XV, të udhëhequr nga Gjergj Kastrioti, kundër dy ndër sulltanëve më të mëdhenj osmanë.

Nga ana tjetër, kësaj qëndrese i është kushtuar mjaft kujdes edhe në histori të përgjithshme, dëshmi kjo e vendit që zë kjo periudhë e historisë sonë në historinë e mbarë botës, si edhe në histori të veçanta të Ballkanit, të Greqisë dhe të Venedikut.

Në pjesën dërrmuese të këtyre veprave historia e Skënderbeut trajtohet në kapituj të veçantë, ose duke hapur paranteza për këtë periudhë të historisë sonë, ndërsa në disa ndër këto vepra qëndresa shqiptare e shekullit XV trajtohet brenda kronologjisë së përgjithshme të tyre.

Pothuajse të gjitha këto shkrime mbështetjen e kanë te Barleci, i cili në shumicën e rasteve përmendet me emër si burim, por edhe atëherë kur nuk përmendet emri i tij, del sheshit se rrëfimet për epopenë shqiptare të udhëhequr nga Skënderbeu mbështetjen e kanë te vepra e humanistit shqiptar.

Disa ndër autorët e këtyre historive nuk kufizohen vetëm në periudhën e Skënderbeut dhe bëjnë fjalë edhe për vazhdimin e qëndresës shqiptare deri në rënien përfundimtare të trojeve shqiptare nën sundimin osman, me ç'rast i referohen veprës *Rrethimi i Shkodrës* të Barleci.

Pas Dyponesë dhe Paganelit, të cilët e morën në mbrojtje Skënderbeun nga kritikët e Spondanos, të Sismondit dhe të Xhibonit, në Kongresin Shkencor Katolik, të mbajtur në Paris në vitin 1891, në kumtesën *Legjenda e Skënderbeut*, që u botua edhe si broshurë më vete,³⁵ abati Pizani u kundërvihet disa shkencëtarëve, si janë Hopfi, Makushevi, Jireçeku, Falmerajeri dhe Pastori, të cilët mbanin qëndrim skeptik ndaj *Historisë së Skënderbeut* të Barleci, duke e vështuar atë madje edhe si përrallë. Ndonëse Pizani pohon se mund t'i bëhen ca korrigjime rrëfimit të humanistit shqiptar, ai ngul këmbë se vepra e tij megjithatë ngel burimi kryesor për këtë periudhë të historisë së Shqipërisë.

Për Skënderbeun gjenden të dhëna edhe në shumë vepra të udhëpërshkruesve francezë, disa ndër të cilët sjellin edhe dëshmi për ruajtjen e kujtimit të heroit të Krujës gjatë shekujve të shqiptarët ose në këngët e tyre popullore.

³⁵ L'abbé Pisani, *La légende de Scanderbeg*, Paris, 1891.

Po ashtu, heroi ynë ka zënë një vend të rëndësishëm edhe në vepra të ndryshme enciklopedike, në disa ndër të cilat zërat për Skënderbeun kanë përmasa monografish të vogla, ngase nuk ndalen vetëm në të dhënat themelore për heroin tonë, siç është rasti me botimet enciklopedike të shekullit XX. Të gjitha këto vepra burim kryesor e kanë Barlecin, drejtpërdrejt ose tërthorazi.

Jehona e veprës së Barlecit në letërsinë frënge

Prania e Barlecit nuk kufizohet vetëm në historiografinë, udhëpërshkrimet dhe botimet enciklopedike frënge, *Historia e Skënderbeut* e tij që burim edhe i lëndës së një vargu veprash letrare të botuara në këtë gjuhë, poezish, provash, romanesh, novelash dhe veprash dramatike.

Skënderbeu në poezinë frënge

Pikërisht botimi i përkthimit frëngjisht të *Historisë së Skënderbeut* të Barlecit që shkas për frymëzimin e tre poetëve francezë, Pjer dë Ronsarit (Pierre de Ronsard), Florian Kretienit (Florent Chrétien) dhe Amadis Zhamenit (Amadis Jamyn), që të shkruanin për heroin tonë. Në ballë të përkthimit të Lavardenit janë botuar tri sonete dhe një odë e këtyre poetëve.³⁶

Në ballë të këtyre poezive gjendet soneti i Ronsarit, njërit ndër lirikët më të shquar të mbarë letërsisë frënge, në vargje dymbëdhjetërrokëshe, në të cilin Skënderbeu vihet në lidhje me heronjtë e historisë antike, Akilin dhe Pirron, që të dy nga trevat e Ballkanit. Në njërin ndër dy sonetet e Florian Kretienit poeti i fton francezët ta ndjekin shembullin e Skënderbeut për ta shpëtuar Evropën nga rreziku osman, ndërsa autori i odës, Amadis Zhameni, Skënderbeun e vështron si personifikim të idealeve të larta. Pak më vonë, për fisnikërinë dhe trimërinë e Skënderbeut këndon edhe një poet i njohur i kësaj kohe, Agripa d'Obinje, në poemën e tij *Tragjiket*.³⁷

³⁶ Shih Jacques de Lavardin, *Histoire de Georges Castriot...*, Paris, 1576, fl. 7, 8 e 9, p. n., si edhe ribotimet e kësaj vepre.

³⁷ Shih Agrippa d'Aubigné, *Œuvres complètes...*, Paris, 1873-1892, vëll. IV, *Les Tragiques*, libri VII, *Jugement*, f. 278, vargjet 187-200.

Skënderbeu në prozën frënge

Në prozën frënge i pari nisi të shkruante për Skënderbeun shkrimtari i njohur Mishel de Montenjë në veprën e tij në zë *Sprovat*. Emrin e heroit tonë e ndeshim që në faqen e parë të kësaj vepre,³⁸ në sprovën mbi njeriun si qenie të paqëndrueshme dhe përplot me kundërshti. Duke marrë shembuj të sjelljeve kontradiktore të personaliteteve të njohura historike në situata të ngjashme, nëpërmjet një anekdote, të rrëfyer nga Dhimitër Frangu,³⁹ sipas të cilës Skënderbeu, i zemëruar nga njëri ndër ushtarët e tij, pasi e ndoqi ta vriste, ia fali jetën atëherë kur ushtari vendosi të mbrohej me shpatë në dorë, Montenji e paraqet Skënderbeun si burrë fisnik që ka ditur ta çmonte trimërinë e të tjerëve. Ky shkrimtar bën fjalë për Skënderbeun edhe herë të tjera në veprën e tij *Sprovat*, duke u mbështetur te Barleci.

Skënderbeu në romanin frëng

Pas Montenjtit, heroin tonë e gjejmë protagonist ose kryeprogonist të disa romaneve, novelave dhe veprave dramatike, të botuara në gjuhën frënge.

Duke nisur nga shekulli XVII, në Francë u botuan pesë romane me kryeprogonist ose protagonist Skënderbeun, pa i përfshirë në këtë numër edhe disa romane të tjera në të cilat heroi ynë është personazh episodik.

Ndër pesë romanet e botuara me kryeprogonist Skënderbeun, në tri ndër ato emrin e tij e gjejmë që në titujt e tyre.

Skënderbeu u bë hero romani në shekullin XVII, atëherë kur lexuesit francezë të kësaj kohe nuk kënaqeshin më me trimëritë e heronjve të panjohur të romanit të aventurave, vendin e të cilit e zuri romani heroik, me protagonistë personalitete të njohura historike, ndër të cilët u gjend edhe Skënderbeu.

Romani i parë i këtij lloji, në të cilin e gjejmë heroin tonë, mban titullin *Historia e Negrepontos. Përmban jetëshkrimin dhe dashuritë e Aleksandër Kastriotit, stërnip i Skënderbeut...* Ky roman është njëra ndër kryeveprat e romanit heroik, autor i të cilit është një

³⁸ Michel de Montaigne, *Les Essais de Michel de Montaigne...*, Bordeaux, 1906-1920, 4 vëll.- Shih vëll. I, f. 4.

³⁹ Shih *Scanderbeg. Commentaire d'aucunes choses des Turcs et du seigneur George Scanderbeg...*, Paris, 1544, fl. 82v-83.

shkrimtar i njohur i kësaj kohe, Pjer dë Buasa.⁴⁰ Si del edhe nga titulli i romanit, kryeprotagonist i tij nuk është Skënderbeu, por një stërnip i tij, mirëpo Buasa hap një parantezë në të cilën, në vija të trasha, e rrëfen historinë e Skënderbeut,⁴¹ rrëfim ky i mbështetur te Barleci. Mirëpo prania e Skënderbeut në këtë vepër nuk kufizohet vetëm në këtë rrëfim, për të bëhet fjalë edhe herë të tjera gjatë zhvillimit të veprimit të romanit.⁴²

Romani i dytë në të cilin e gjejmë heroin tonë u botua vetëm 13 vjet pas atij të Buasasë dhe emrin e heroit në këtë vepër e gjejmë që në titullin e saj, autor i të cilës është Yrben Shëvro.⁴³ Vetë Skënderbeu është kryeprotagonist i këtij romani, ndërsa pikënisje e kësaj vepre janë ngjarje të njohura nga historia e heroit tonë, udhëtimet e tij në Itali, prandaj e tërë intriga e romanit është vendosur në pellgun e Adriatikut. Gjatë udhëtimeve të tij kryeprotagonisti i romanit bashkon dashnorët e ndarë, shpartallon grupe cubash, shkatërron flotat turke që i bien kryq e tërthor Adriatikut. Mirëpo Shëvro jo vetëm që e ka bërë kryprotagonist të veprës së tij Gjergj Kastriotin, por ai bën një rrëfim mjaft të hollësishëm të historisë së heroit tonë, i cili zë jo më pak se 120 faqe të romanit,⁴⁴ i mbështetur edhe ky te Barleci.

Romani i tretë në të cilin e gjejmë kryeprotagonist Skënderbeun, *Kujtimet nga saraji*,⁴⁵ është vepra e këtij lloji me numrin më të madh të ribotimeve, intriga e të cilit është vendosur në oborrin e sulltanit, në Adrianopojë. Në ribotimet e viteve 1700 dhe 1704 ky roman del si vepër e Deshanit, ndërsa po në këtë kohë ai u ribotua edhe në veprat komplete të një romansiere të njohur të kësaj kohe, Zonjës dë Vilëdië, në të cilat gjejmë edhe vepra të autorëve të tjerë që i atribuohen asaj, punë kjo që shpjegohet me përpjekjet e botuesve për të nxjerrë sa më shumë fitime nga botimet e veprave të kësaj romansiere të njohur,

⁴⁰ Pierre de Boissat, *Histoire Negre-pontique. Contenant la Vie et les Amours d'Alexandre Castriot, arriere-neveu de Scanderbeg...*, Paris, 1631.- Kjo vepër u ribotua një shekull më vonë, në vitin 1731.

⁴¹ *Po aty*, f. 186-200.

⁴² *Po aty*, f. 106 dhe 307.

⁴³ Urbain Chevreau, *Scanderberg*, Paris, 1644, 2 vëll.

⁴⁴ *Po aty*, vëll. I, f. 210-228 dhe 265-367.

⁴⁵ Des Champs, *Memoires du serail sous Amurat second*, Paris, 1670-1679.- Kjo vepër pati edhe dy ribotime, në vitet 1700 dhe 1704.

duke i atribuuar asaj edhe vepra të autorëve të tjerë, ndër të cilat edhe romanin *Kujtimet nga saraji*.⁴⁶

Në qendër të intrigës së këtij romani janë aventurat e dashurisë midis Skënderbeut dhe Servilisë, bijë e një sundimtari serb, njëra ndër gratë e haremit të sulltanit, aventura këto që janë fund e krye pjellë e imagjinatës së autorit të këtij romani, ashtu si do të jenë edhe ato të autorëve të disa veprave të tjera që do të botohen më vonë. Aventura të ngjashme u vishen edhe shumë personaliteteve të tjera historike, në vepra të këtij lloji në këtë kohë. Sido që të jetë, romani *Kujtimet nga saraji* fillon me rrëfimin për nënshtrimin e Shqipërisë nga osmanët, për fatin e bijve të Gjon Kastriotit të marrë peng dhe të dërguar në Turqi, ngjarje këto që janë vënë në gojën e Skënderbeut, ndërsa më vonë bëhet fjalë edhe për ngjarje të tjera nga jeta e heroit tonë, çfarë janë dyluftimi i tij me vëllezërit persianë, të cilët përmenden me emra, vrasja e dërrit të egër dhe disa ngjarje të tjera, dëshmi këto se burim informatash për heroin tonë ka qenë Barleci, mirëpo ka të ngjarë jo drejtpërdrejt, por nëpërmjet përkthimit të përshtatur të Lavardenit, ngase rrëfimi për vrasjen e dërrit të egër në Pulje, bie fjala, gjendet te Lavardeni, ndërsa Barleci nuk bën fjalë për këtë anekdotë.⁴⁷

Romani vijues, *Skënderbeu, ose aventurat e princit të Shqipërisë*, i botuar në gjysmën e parë të shekullit XVIII, të cilin e shkroi Shëviji,⁴⁸ si del edhe nga titulli i tij, e ka si kryepersonist heroin tonë dhe ashtu si në romanin *Kujtimet nga saraji*, edhe në këtë vepër atij i atribuohen aventura të ndryshme dashurie, mirëpo këtu dashnore e Skënderbeut është Alzelida, bijë e një sundimtari bullgar, edhe kjo pra me prejardhje nga Ballkani dhe, si e dashura e tij në romanin e Deshanit, njëra ndër gratë e haremit të sulltanit. Ndonëse edhe në këtë roman aventurat e dashurisë që i vishen Skënderbeut janë pjellë e imagjinatës së autorit, heroi ynë në këtë vepër është më afër personalitetit të tij historik. Shëviji e kthen Skënderbeun në Krujë, çlirimin e së cilës e përshkruan sipas Barleci. Edhe shumë të dhëna të tjera lidhur me Skënderbeun, siç është dyluftimi i tij me gjigandin tatar, shpresa e sulltan Muratit se shqiptari i ri do të vritej në njërën ndër betejat e shumta në të cilat e dërgonte, çlirimi i Krujës nëpërmjet

⁴⁶ Madame de Villedieu, *Œuvres de Madame de Ville-Dieu*, Paris, 1702, shih vëllimin VI.- Romanin *Memoires du serail...* e gjejmë edhe në ribotimet e veprave komplete të kësaj romanciere të viteve 1715, 1720 dhe 1740-1741.

⁴⁷ Shih *po aty*, botimin e vitit 1741, vëll. VI, f. 406 dhe J. de Lavardin, *Histoire de Georges Castriot...*, botimi i vitit 1598, fl. 336.

⁴⁸ Chevilly, *Scanderberg ou les aventures du prince d'Albanie*, Paris, 1732.

fermanit të rremë, numri i viktimave në radhët e ushtrive të Ali Pashës gjatë ekspeditës së tij kundër Skënderbeut dhe të dhëna të tjera dëshmojnë se edhe ky autor burim informatash për heroin tonë e kishte pasur Barlecin.⁴⁹

Romani i fundit, me të cilin mbyllet cikli i veprave të këtij lloji për heroin tonë, *Skënderbeu ose heroi i krishterë*, i shkruar nga abati Geno, u botua në gjysmën e dytë të shekullit XIX.⁵⁰

Në këtë vepër Skënderbeut nuk i vishen më aventura dashurie, ky roman është një pasqyrë e qëndresës çerekshkulllore shqiptare të shekullit XV të udhëhequr nga Skënderbeu kundër pushtimit osman. Synimet e autorit ishin të shkruante një roman historik, mirëpo ai në të vërtetë bëri vetëm një riprodhim të lirë të historisë së kësaj periudhe të historisë sonë sipas Barlecit, ndonëse ka të ngjarë se nuk do ta ketë pasur në dorë origjinalin latinisht të veprës së priftit shkodran, por përkthimin e saj në frëngjishte, të botuar si vepër e Lavardenit, ngase shumë të dhëna të këtij romani përputhen me ato përshtatje dhe ndryshime që i kishte bërë Lavardeni në përkthimin e tij. Sido që të jetë, edhe ky roman mbështetjen e ka pra te Barleci.

Për heroin tonë bëhet fjalë edhe në disa episode të dy romaneve të cilët merren si kryevepra të këtij lloji letrar të shekullit XVII, në romanin *Poleksandri* të Gombervilit⁵¹ dhe në romanin *Ibrahimi ose pashai i famshëm* të Zonjushës së Skyderi,⁵² si edhe në një roman të humbur të shekullit XVII, me titullin *Murati*.⁵³ Edhe autorët e këtyre veprave të dhënat për heroin tonë do t'i kenë gjetur, drejtpërdrejt ose tërthorazi, te Barleci.

⁴⁹ *Po aty*, vëll. I, f. 25-45 e 222-223 dhe vëll. II, f. 338 e 408.

⁵⁰ L'abbé Charles Guénod, *Scander-Bey ou le héros chrétien*, Paris, 1862.- Kjo vepër pati edhe tri ribotime, në vitet 1864, 1874 dhe një botim pa datë.

⁵¹ Shih Marin Le Roy de Gomberville, *L'exil de Polexandre et d'Ericlee*, Paris, 1637, f. 427.

⁵² Shih Madeleine de Scudéry, *Ibrahim ou l'illustre Bassa*, Paris, 1641-1644, vëll. I, f. 471 dhe 476.

⁵³ *Amurat*.- Sipas kritikut francez të shekullit XVIII, A. P.-F. Guyot Desfontaines, edhe në këtë roman Skënderbeut i vishen aventura të ndryshme dashurie, shih *Observations sur les écrits modernes*, Paris, 1735, vëll. III, f. 74.- Defonteni e shënon edhe botuesin dhe vitin 1682 të botimit të këtij romani, të cilit i është humbur çdo gjurmë.

Skënderbeu në novelën frënge

Numri i novelave në gjuhën frënge me kryeprogonist Skënderbeun është më i vogël se ai i romaneve. Gjatë shekujve XVII, XIX dhe XX e gjejmë nga një novelë me temën e epopesë shqiptare të shekullit XV kundër pushtimit osman.

Novela e parë, e titulluar *Skënderbeu i madh*, e botuar në fund të shekullit XVII, e një autore të njohur të kësaj kohe, Zonjushës së La Roshë Gilen,⁵⁴ ndjek gjurmët e trajtimit të heroit tonë në romanin *Kujtimet nga saraji*, në të cilin Gjergj Kastriotit i atribuohen aventura të ndryshme dashurie.

Në pjesën e parë të novelës autorja ia jep fjalën Skënderbeut, i cili rrëfen për kohën e qëndrimit të tij në oborrin e sulltanit, ku dashurohet pas Arianisës. Ka të ngjarë se Zonjusha së La Roshë Gilen kishte njohuri se Donika, me të cilën u martua Skënderbeu, ishte nga familja e Arianite, prandaj kryeprogonistes së novelës ia ka vënë emrin Arianisë, pas së cilës në këtë vepër na dalin të dashuruar edhe sulltan Murati dhe i biri, Mehmeti, si edhe kryeministri i sulltanit, Myzylmani. Ngjarjet e pjesës së dytë të novelës i rrëfen vetë autorja, të cilat i vendos në Krujë, ku arrin sulltan Murati bashkë me Arianisën, ndonëse personazhi i vërtetë që fshihet pas këtij emri, Donika, si dihet, nuk kishte qenë kurrë në oborrin e sulltanit, të cilën ky i fundit urdhëron të vritet, por atë e shpëton Skënderbeu dhe novela mbyllet me një përfundim fatlum, martesën e Skënderbeut me Arianisën.

Edhe në këtë novelë bëhet fjalë për shumë ngjarje të njohura nga *Historia e Skënderbeut* e Barlecit, siç janë ëndrra e Vojsavës para lindjes së Gjergjit, dyluftimi i Skënderbeut me tartarin, fitoret e tij kundër gjeneralëve që u prinin ekspeditave osmane në Shqipëri, të cilët përmenden me emra, konfliktet e Skënderbeut me Venedikun dhe ngjarje të tjera, të cilat dëshmojnë se vepra e Barlecit ka qenë mbështetje për subjektin e kësaj novele.⁵⁵

⁵⁴ Anne de La Roche Guilhen, *Le grand Scanderberg*, Amsterdam, 1688.- Kjo novelë u ribotua më 1692 e 1711 dhe u përkthye anglisht: *The Great Scanderberg: a Novel*, London, 1690, si edhe u ribotua në këtë gjuhë në vitet 1721 e 1729, ndërsa dramaturgu anglez Thomas Whincop për dramën e tij *Scanderbeg: or Love and Liberty*, London, 1747, subjektin e kësaj drame të tij e mori nga novela e La Roshë Gilenit.

⁵⁵ Shih po aty, f. 15-21 dhe 69.

Në kohën e Revolucionit Grek për çlirim nga zgjedha osmane Teodor-Anri Baro e botoi novelën *Skanderi, novelë greke e shekullit pesëmbëdhjetë*.⁵⁶ E tërë intriga e novelës sillet rreth ngjarjeve të çlirimit të Krujës nga Skënderbeu, mirëpo në rrëfime retrospektive nëpërmjet disa ngjarjeve, çfarë janë vrasja e një demi të rrezikshëm me një goditje shpate, flamuri i kuq me shqiponjën e zezë dykrerëshe dhe disa të dhëna të tjera dëshmojnë se edhe ky autor pikënisje të rrëfimit të tij e ka pasur veprën e Barlecit.⁵⁷

Novela e fundit, e titulluar *Skënderbeu*, e Zhan Bomarit, u botua në një kohë jo shumë të largët nga koha jonë, në vitin 1935, në shtojcën letrare të revistës *Gringoire*.⁵⁸ Në këtë novelë historia e Skënderbeut është konceptuar si këngë epike, e vënë në gojën e një lahutari shqiptar, në të cilën përmenden edhe emrat e vëllezërve të Skënderbeut dhe helmimi i tyre, dyluftimi me skitin, çlirimi i Krujës me anë të fermanit të rremë dhe ngjarje të tjera, të njohura nga vepra e Barlecit.⁵⁹

Skënderbeu në teatrin frëng

Në teatrin frëng Skënderbeu hyri më vonë se në roman dhe në novelë, në shekujt XVIII e XIX, kur në Francë u botuan një varg veprash dramatike me kryepersonazh ose personazh Skënderbeun. Disa ndër këto vepra u vunë në skenë dhe arritën sukses të dukshëm, por ka edhe të atilla që dështuan që në premierën e tyre.

Vepra më e suksesshme e shkruar për t'u vënë në skenë është opera *Skënderbeu*, libretin e së cilës e shkroi një autor i njohur i shekullit XVIII, Antuan-Udar dë la Motë, anëtar i Akademisë Franceze,⁶⁰ ndërsa muzikën e kompozuan dy kompozitorë të njohur

⁵⁶ Théodore-Henri Barrau, *Skander, nouvelle grecque du quinzième siècle*, Paris, 1825.

⁵⁷ Shih po aty, f. 10 e 13.

⁵⁸ Jean Bommart, *Scander Beg*, në *Gringoire*, 20.IX.1935, f. 5-6.- Kjo novelë u ribotua në vazhdim të romanit me temë shqiptare *Dette de sang* të këtij autori, me titullin e ndryshuar *Le poème de Scander Beg dit par Ali Douza, chanteur de gouslé*, Paris, 1950, f. 151-188. Me rastin e shënimit të 500-vjetorit të vdekjes së Skënderbeut, kjo novelë u përkthye dhe u botua në gjuhën shqipe: Zhan Bomart, *Skënderbeu*, novelë, Tiranë, 1967.

⁵⁹ Shih *Dette de sang*, f. 166 e 187.

⁶⁰ Antoine Houdar de La Motte, *Scanderberg, tragédie lyrique en 5 actes et un prologue en vers libres...*,

Paris, 1735.- Libreti i kësaj opere u ribotua më 1745, 1754 dhe 1763.

francezë të asaj kohe, Fransua Rëbel (François Rebel) dhe Fransua Frankër (François Francœur). Kjo vepër u vu në skenë në Operën e Parisit në vitin 1735 dhe pati 33 shfaqje, ndërsa në vitin 1763 u vu përsëri në skenë, këtë herë në Kështjellën e Fontenëblosë (Château de Fontainebleau) gjatë manifestimeve teatrore për mbretin Luigjin XV dhe oborrtarët e tij, me ç'rast u dhanë dy shfaqje të saj.

Subjekti i libretit të kësaj opere ka shumë pika të përbashkëta me romanin e Deshanit, madje dashnorja e Skënderbeut, Servilia, në operë mban po atë emër që e njohim nga romani i përmendur. Edhe në këtë vepër Skënderbeun e shohim në rolin e dashnorit, ndërsa nga disa të dhëna që ndeshen gjatë zhvillimit të intrigës, si janë helmimi i vëllezërve të Skënderbeut,⁶¹ del se edhe kjo vepër, sikundër romani i Deshanit, pikënisjen e ka te Barleci.

Pas kësaj opere, në vitin 1786, në Teatrin Francez (Théâtre François), njërin ndër teatrot më të njohur të këtij qyteti në këtë kohë, u vu në skenë tragjedia në vargje *Skënderbeu* e Pol-Ylrik Dybyisonit,⁶² mirëpo ajo dështoi që në premierën e saj, ashtu si kishin dështuar edhe disa vepra të tjera të këtij autori.

E tërë intriga e kësaj tragjedie zhvillohet nën muret e Krujës, ku Skënderbeu ka ardhur bashkë me sulltan Muratin. Aty mbrojtësit e Krujës Skënderbeut ia dorëzojnë çelësat e kështjellës dhe ai vihet në krye të tyre. Ndonëse një zgjidhje e këtillë është në shpërputhje me versionin e Barleci, megjithatë autori i tragjedisë e ka njohur veprën e priftit shkodran, meqë në parathënien e tragjedisë ai e përmend Lavardenin,⁶³ ndërsa më vonë bën fjalë për marrjen peng të bijve të Gjon Kastriotit, pushtimin e Sfetigradit nga sulltan Murati dhe dyluftimin e Skënderbeut kundër dy vëllezërve persianë.⁶⁴

Tragjedia e dytë, *Skënderbeu*, e Kazimir Pertysit, e botuar gati një shekull pas asaj të Dybyisonit,⁶⁵ nuk i pa dritat e skenës, por mori çmimin *Maje-Latur-Landri* (*Maillé-Latour-Landry*) të Akademisë Franceze.

Ashtu si e duan rregullat e teatrit klasik, kjo tragjedi, sikundër ajo e Dybyisonit, ka pesë akte dhe i zbaton rregullat e tri njërive: të kohës, vendit dhe veprimit.

⁶¹ *Po aty*, botimi i vitit 1754, f. 207.

⁶² Paul-Ulric Dubuisson, *Scanderberg, tragédie en cinq actes en vers...*, Bruxelles, 1786.

⁶³ *Po aty*, f. XIII.

⁶⁴ *Po aty*, f. 2, 4 e 11.

⁶⁵ Casimir Pertus, *Scanderberg, tragédie en 5 actes*, Paris, 1870.

I tërë veprimi i tragjedisë zhvillohet në oborrin e sulltanit, mirëpo në qendër të kësaj vepre nuk janë më aventurat e dashurisë që i visheshin Skënderbeut në shumë vepra për të cilat bëjnë fjalë, por planet e tij për t'u kthyer në Krujë dhe përpjekjet për ta çliruar mbesën e tij, të motrën e Hamzait, e cila në këtë vepër mban emrin Elmais, nga kthetrat e sulltanit, pas së cilës monarku osman ishte dashuruar. Pas shumë kthesash të papritura, Skënderbeu ia del të kthehet në Krujë.

Edhe nga kjo vepër, sikundër edhe nga shumë të tjera, lexuesi mund të mësojë për një periudhë pak të ndriçuar të jetës së heroit tonë, për kohën deri në kthimin e tij në Krujë, ndërsa nuk do të mësojë asgjë për luftërat e tij për mbrojtjen e lirisë dhe të pavarësisë së atdheut dhe të popullit të tij, me të cilat emri i Gjergj Kastriotit u bë i pavdekshëm.

Sikundër edhe për veprat e tjera për të cilat bëjnë fjalë, edhe për tragjedinë e Pertysit, lënda e saj e ka si pikënisje Barlecin, pohim ky të cilin e vërtetojnë përmendjet e shpeshta të marrjes peng të bijve të Gjon Kastriotit nga sulltan Murati, helmimi i tyre, si edhe përpjekjet e këtij të fundit për ta hequr qafe Skënderbeun nëpërmjet dyluftimeve, ndër të cilët përmendet ai me skitin.⁶⁶

Pjesa e fundit me kryepersonazh heroin tonë është një dramë në katër akte, e titulluar *Skënderbeu ose heroi i krishterë*, e nënshkruar me anagramin Rogasien Fores, emri i vërtetë i të cilit është Frati Rogasianys (Frère Rogatianus).⁶⁷

Si del edhe nga nëntitulli i dramës, Skënderbeu paraqitet si luftëtar për mbrojtjen e krishterimit. E tërë intriga e kësaj vepre është vendosur në Krujë dhe në rrethinat e saj, ku të krishterët paraqiten në gjendje të vështirë nën sundimin osman. Në këtë dramë nuk kemi të bëjmë më me aventura dashurie, madje autori nuk ka vënë në skenë asnjë personazh femër, i tërë veprimi është përqendruar në përpjekjet për çlirimin e të krishterëve nga zgjedha osmane, ndërsa pjesa përfundon me kurorëzimin e Skënderbeut mbret të Shqipërisë nga i dërguari i papës, Jan Kapistrani, personazh ky i njohur nga historia.

Edhe kjo vepër pikënisjen e ka te Barleci, meqë bën fjalë për marrjen peng të bijve të Gjon Kastriotit, të cilët përmenden me emra, për helmimin e tyre, madje gjendet edhe e dhëna se Gjergji kishte lindur me shenjë në shpatës në krah, bëhet fjalë për dyluftimet e tij me vëllezërit persianë dhe me skitin, për vrasjen e demit që bënte dëme në

⁶⁶ Shih *po aty*, f. 3, 11, 17, 18, 23, 28, 49, 58, 76, 110 dhe 121.

⁶⁷ Rogatien Faurrès, *Scander-bey ou le héros chrétien. Drame historique en 4 actes*, Paris, 1891.

tokat e Mamicës dhe për shumë hollësi të tjera,⁶⁸ dëshmi këto të pamohueshme të jehonës së *Historisë së Skënderbeut* të Barlecit edhe në këtë vepër.

Sikundër tragjedia e Pertysit, as kjo dramë nuk i pa dritat e skenës, mirëpo ajo u përkthye dhe u botua në gjuhën shqipe.⁶⁹ Pra, këto dy vepra megjithatë nuk ngelën vetëm si libra të shënuar në bibliografi dhe katalogë bibliotekash.

Për Skënderbeun bëhet fjalë edhe në disa vepra të tjera dramatike, jo në të gjitha në rolin e kryepersonazhit, që u shkruan ose u shfaqën në Francë gjatë shekujve XVIII e XIX, rreth të cilave nuk do të ndalemi, mirëpo po i përmendim meqë bashkë me veprat e tjera janë dëshmi për jehonën e veprës së Barlecit në Francë.⁷⁰

Në fund të këtij shqyrtimi mund të themi se numri i veprave letrare, poezive, sprovave, romaneve, novelave dhe veprave dramatike me temën skënderbejane në gjuhën frënge dëshmon për një interesim të vazhdueshëm në Francë për Gjergj Kastriotin dhe për qëndresën çerekshkullore të popullit tonë për liri e pavarësi, kur Shqipëria u bë ledh i depërtimit osman drejt Evropës, në një periudhë kur Perandoria Osmane ishte në hovin më të madh të zgjerimit të saj, kur ishte fuqia më e madhe politike dhe ushtarake e asaj kohe. Ndër autorët francezë që shkruan për Skënderbeun ka emra në zë, por edhe autorë marginalë, punë kjo krejt e natyrshme, që bie në sy edhe në vepra për personalitete të tjera të njohura historike.

Mirëpo për kumtesën tonë është me rëndësi të vihet në dukje se autorët e veprave letrare për Skënderbeun jo vetëm që lëndën për këto vepra e morën drejtpërdrejt ose tërthorazi nga Barleci, por shumë ndër ata edhe e vënë në spikamë *Historinë e Skënderbeut* të tij, e cila u shërbeu për ta gatuar brumin e veprave të tyre.

⁶⁸ Shih *po aty*, f. 4, 6, 7, 19, dhe 34.

⁶⁹ Rogatien Faurès, *Skënderbeu ose heroi shqipëtar*, Sofje, 1912. – Kjo dramë u ribotua me rastin e shënimit të 500-vjetorit të vdekjes së Skënderbeut, shih Rogatien Faurès, *Skënderbeu ose Hero-i shqiptar*, Prishtinë, 1967. – Duhet të vëmë në dukje se në përkthimin në gjuhën shqipe kjo vepër u zhvesh në një masë nga petku i saj i krishterë, që nga titulli i saj, kur Skënderbeu nga «heroi i krishterë» u bë «hero shqipëtar», veprim ky që nuk u kufizua vetëm në titullin e dramës, por edhe në shumë pjesë të tekstit të saj.

⁷⁰ B. D. d'E. en Champagne, *Scanderberg*, 1735; Jean-Baptiste Sauvé, dit Lanoue, *Mahomet second, tragédie*, Paris, 1739; Bernard-Etienne Laville de Lacépède, *Scanderberg*, 1786; *Le Château d'Acra*, drame en trois actes composé par les élèves de philosophie de l'Institution de M. L'abbé Poiloup, Vaugirard, 1844; *Scanderberg*, dramë anonime, 1868.

